

studenten speelden vooral vertalers en uitgevers een grote rol in de verspreiding van het puriteinse erfgoed. Dat leverde overigens ook enige typerende verrassingen op. William Perkins die de trappen van de heilservaring beklemtoonde blijkt de meest invloedrijke puriteinse theoloog in Europa geweest te zijn, en Bayly's *Praxis of Piety* werd het meest vertaald en verkocht. Veelzeggende feiten. Niet de puriteinse ecclesiologie, maatschappijvisie of theologie hadden op de lange duur de meeste invloed maar hun geloof, ethos en spiritualiteit. Neerslag van de vroomheid der eeuwen, bovenconfessioneel van afkomst en karakter, voedsel voor de oecumene van het hart.

Het puritanisme. Geschiedenis, theologie en invloed is een deskundig, betrouwbaar en stimulerend overzicht en naslagwerk.

G. J. Schutte

S. Stevin, *Het burgherlick leven & Anhangh*, P. den Boer, A. C. G. Fleurkens, ed. (Utrecht: Erven J. Bijleveld, 2001, 223 blz., €18,11, ISBN 90 6131 369 4).

De Haagse Bruggeling Simon Stevin (1548-1620) behoort tot de groep Nederlandse geleerden die lange tijd in de schaduw van hun opvolgers uit de Gouden Eeuw hebben gestaan en eigenlijk eerst in de twintigste eeuw zijn herontdekt. Hoewel Stevin zichzelf vooral als praktisch wiskundige zag, mag deze virtuoos gerust als een volbloed intellectueel worden beschouwd. Niet alleen omdat hij welbewust reflecteerde over de verhouding tussen theorie en praktijk ('spiegelingh' en 'daet'), maar ook omdat hij zijn taken en verplichtingen in de praktijk van het dagelijks leven niet vanuit een eng wetenschappelijk standpunt doch vanuit zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid definieerde. Zijn werk speelde in op de vragen die in de samenleving opkwamen, want voor Stevin moest de theorie in dienst staan van de praktijk. Omdat die samenleving tijdens en kort na de Opstand naar nieuwe spelregels, een nieuwe cultuur en een nieuwe identiteit zocht, heeft Stevin antwoorden op de meest verscheiden vragen geformuleerd: over de zuiverheid van de Nederlandse taal, de muziek, het kredietwezen, de ingenieursopleiding, de vestingbouw, het woonhuis, de stadsaanleg, maar ook de inrichting van de samenleving, de *vita politica*, zoals de ondertitel van zijn overigens geheel Nederlands-talige geschrift over burgerschap luidt. Die Latijnse koptitel en de verwijzingen naar het Latijnse equivalent van zijn Nederlandse nieuwvormingen die Stevin voortdurend in de kantlijn plaatst, appelleren aan de kennis van een geletterd lezerspubliek dat toen nog vrijwel geheel in het Latijn was gevormd. Maar zoals herhaaldelijk uit Stevins eigen tussenzinnetjes blijkt, vormen ze ook een didactische poging om bekende leenwoorden uit het politieke taalgebruik door zuiver Nederlandse begrippen te vervangen. Dat is hem hier — anders dan op het gebied van de wiskunde — nauwelijks gelukt. Stevins 'eenichvorst' is bij ons een monarch of alleenheerser gebleven, 'ghemeenhey' heeft de term democratie niet weten te verjagen, en het raspande 'staetvorsthey' klonk vermoedelijk te ingewikkeld om de beperkte monarchie aan te duiden. Termen als 'steetsch' voor *civilis*, 'statwetten' voor *leges civiles* en 'burgherlichey' voor *politia* verwijzen zo uitdrukkelijk naar het landschap van steden dat Stevin gewend was, dat een minder exclusief urbane samenleving er moeite mee zal hebben gehad ze over te nemen.

Het thans heruitgegeven boekje over burgerschap — een fotomechanische reproductie van de 56 bladzijden tellende *editio princeps* uit 1590 — vormt, zo kort als het is, een samenhangende reflectie op de inrichting van de samenleving en de gewenste houding van de staatsburger. Binnen een eeuw volgden negen herdrukken, nogal eens in reactie op actuele politieke gebeurtenissen. Stevin werd daarmee tot partijganger in de strijd gemaakt — een positie die hij ver-

moedelijk zelf zou hebben afgewezen. Een druk van 1649, verzorgd door zijn zoon Hendrik, bevat een aanhangsel van vaders hand dat ook in de huidige heruitgave is opgenomen. In 1939 verzorgde Annie Romein-Verschoor nog een heruitgave, terwijl in deel V (1966) van Stevins *Principal Works* een facsimile-uitgave verscheen.

Stevin zet eerst kort de verschillende regeringsvormen uiteen, en gaat dan over tot de twee kernproblemen van de Opstand: de vraag of en in hoeverre men trouw aan de overheid moet blijven, en wat de verhouding tussen politiek en religie moet zijn. Volgens Stevin dient men zich altijd bij de heersende macht aan te sluiten en het bestaande politieke gezag te gehoorzamen. Daarbij geldt het beginsel dat de hogere macht steeds vóór gaat, dus de wetten van de Verenigde Nederlanden boven die van de gewesten, en deze weer boven de steden. Binnen die uitwendige aanpassing is weliswaar ruimte voor gewetensvrijheid, maar Stevin laat er geen twijfel over bestaan dat politiek boven religie moet gaan. Uitvoerig bespreekt hij de argumenten van een groep mensen die alle religie als een 'onnutte quellinghe' beschouwen (96). De 'vreese Gods ende oeffeninghe indeselve', die wij 'deur een ghemeen uytheems woort Religie' noemen (104), blijft voor Stevin de grondslag van goed burgerschap. Desondanks gaan de wetten van de overheid bij hem voor op die van de kerken. Theocratie is uit den boze. Volledige godsdienstvrijheid lijkt hem denkbaar, maar bijna overal bestaat nu eenmaal een vorm van geloofsdwang. Stevin geeft dan de voorrang aan politieke loyaliteit boven kerkelijk gelijk. Zolang men de overheid trouw blijft mag men privé overigens gerust een andere religie huldigen. Wie zijn geloofsovertuiging toch openlijk wil uitdragen, kan beter naar een ander land gaan, in het uiterste geval naar de wildernis, waar men niemand hindert. Een goed geordende samenleving drijft immers op de loyaliteit van haar leden. Omgekeerd kan ook de opstand tegen een tiran een uiterste middel zijn, maar dan wel van buitenaf, niet door een burgeroorlog van binnenuit. Stevin doet zich hier dus kennen als een verdediger van het primaat van de politieke orde, en van loyaliteit en goede trouw als haar hoogste waarden. Rust en orde zijn belangrijker dan gelijk. Veinzerij (en nicodemisme) brengt de maatschappij tot ontbinding. In *deAnhangh* schaart hij zich dan ook resoluut onder de antimachiavellisten.

In zijn nawoord stelt Pim den Boer dat Stevin dit geschrift in reactie op Lipsius' *Politica* (1589) schreef. Wat hem van Lipsius en de zijnen onderscheidt, is zijn strak deductieve argumentatie, weg van de humanistische logica. Ook daarom was het gebruik van het Nederlands belangrijk. Stevin gaat uit van axioma's, beginselen, gegrond in ervaringskennis, en laat het verleden voor wat het is: geen voorbeeld, ook geen legitimatie van het heden. Ondanks de vele drukken blijft de invloed van het geschrift wat schimmig. Grotius, Hobbes, Spinoza worden genoemd. Het vormt — in de mond van een Zuid-Nederlander! — toch vooral een rechtvaardiging van het goed recht van politiek realisme op basis van 'eendracht' en sociale cohesie, tussen de *diehards* van de theocratie en de vechtersbazen voor het ene of andere politieke bewind in. Door zijn eenvoud van taal en argumentatie bleek het boekje steeds weer opnieuw bruikbaar als richtsnoer, zonder dat het de politieke theorievorming ingrijpend heeft vernieuwd. De hertaling van Stevins tekst is duidelijk en zakelijk. Soms zou ik Stevins bedoeling om 'plat Duytsch' (128) te schrijven trouwer hebben gevolgd. Waarom immers 'stof' als 'materie' vertalen, en 'cant' door 'marge' in plaats van 'kantlijn'? Een enkele keer laat de hertaalster een steekje vallen. Bij de waarde van muntgeld dat 'veel hoogher gaet' doelt Stevin mijns inziens niet op 'kaliber' maar op 'gehalte'. 'Staetvorstheyt' hertalen als 'constitutionele monarchie' lijkt mij een anachronisme, zonet onjuist. Stevin spreekt zelf herhaaldelijk van de 'bepaelde' (*limitata*, beperkte) bevoegdheid van zo'n vorst, die gedwongen wordt samen met een politiek lichaam te regeren, zoals de Staten in de Nederlanden, de Senaat in Venetië, het Parlement in Frankrijk, de Inquisitie in Spanje (50). Deze reeks ongelijkssoortige instellingen, waarbij nota bene het 'echte' Parlement van Engeland ontbreekt, maakt duidelijk dat het Stevin niet om de

aard van die instellingen gaat maar om de machtsbeperking die zij de vorst opleggen. Het zou dan ook correcter zijn van een 'beperkte monarchie' te spreken, desnoods van een 'gedeelde macht'. Een constitutie in onze zin kwam daar maar zelden aan te pas. Toegegeven, dit is vitten. Maar een zo toegewijd verdediger van het Nederlands als wetenschapstaaï verdient ook vier eeuwen na zijn dood in dat levensdoel te worden gesteund.

Willem Frijhoff

S. Langereis, *Geschiedenis als ambacht. Oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius* (Hollandse Studiën XXXVII; Haarlem: Historische Vereniging Holland, Hilversum: Verloren, 2001, 368 blz., €27,90, ISBN 90 70403 48 X).

In elke historische figuur schuilen verschillende persoonlijkheden. Wie Sandra Langereis' proefschrift over de antiquarische geleerden Buchelius en Scriverius naast dat van Judith Pollmann, *Een andere weg naar God. De reformatie van Arnoldus Buchelius (1565-1641)* (Amsterdam, 2000), legt, zal dat beamen. Beide proefschriften berusten op een voorbeeldige documentatie, zijn even toegankelijk geschreven en werden dan ook even terecht met een cum laude gehonoreerd, maar bij Langereis lijken we in een compleet andere wereld te zijn terechtgekomen. Er zijn op het oog maar weinig raakvlakken tussen de krachtdadige, geleerde Buchelius en de wat zwartgallige, religieuze Van Buchell die Pollmann schetste. Bij Langereis gaat het niet om religie maar om de samenleving, om de geschiedenis van de gewesten, Holland en Utrecht, waarin de twee protagonisten van het boek leefden. Dan blijkt Buchelius ineens een veel positiever beeld op te leveren, dat tot het einde toe op een vastomlijnd, ja steeds duidelijker levensproject wijst.

Het zal er ook mee te maken hebben dat beide proefschriften zich in verschillende bestaansdimensies afspelen, de individuele keuzes van het geloofsleven tegenover de per saldo publieke orde van het geleerdenleven. Want hoe privaat beide geleerden hun historisch ambacht ook mogen hebben uitgeoefend — met name Buchelius publiceerde bij zijn leven bijna niets van zijn wetenschappelijke productie —, hun werk stond in dienst van een publiek doel, de gewestelijke identiteit, en kon alleen dank zij het publieke netwerk van geleerden worden uitgevoerd. Buchelius verzamelde, redigeerde en ordende zijn materiaal over het Utrechtse verleden, de kronieken van Beka en Heda, Utrechtse plaatsbeschrijving, genealogie en heraldiek, uitdrukkelijk voor zijn tijdgenoten en voor het nageslacht, voor raadpleging en gebruik. Hij hield zijn documentatie niet krampachtig onder zich maar stelde zijn maatschappelijk leven in dienst van de historische, wetenschappelijk gefundeerde bewijsvoering over de Oudheid van zijn gewest, over de betekenis ervan in de Middeleeuwen en het historisch tegenwicht dat zijn werk zou kunnen bieden aan de tijdens zijn leven exponentieel toenemende aanspraken van Holland op een leidersfunctie in de Unie.

Tegenover de onvermoeibare en ietwat pretentieuze (oud-)advocaat Buchelius, bastaardzoon van een Utrechtse kannunik, stond de al even onvermoeibare koopmanszoon Pieter Schrijver alias Petrus Scriverius (1576-1660), overigens ook een gestudeerd geleerde al was hij niet gepromoveerd, een rentenier met nieuw kapitaal die bij tijd en wijle nog als firmant in het Amsterdams familiebedrijf optrad. Hij mag dan geen *mercator sapiens* in Barlaeus' zin zijn geweest, hij was wel een prototype van het samengaan van koopmanschap en geleerde betrokkenheid bij de historische identiteit van zijn gewest. Scriverius, die bij J. J. Scaliger had gestudeerd en een tijd lang Neolatijnse poëzie uitgaf, beantwoordt op het eerste gezicht wat meer aan het humanistische geleerdentype dan Buchelius. Deze komt in de eerste plaats naar